

Fig. 1. Værløse. Ydre, set fra Nordøst.

VÆRLØSE KIRKE

SMØRUM HERRED

Kirken, der indtil o. 1600 hørte til Sokkelunds Herred, blev 1698 annekteret til Farum Kirke (Ølstykke Hrd. Frederiksborg A.), men Sognet har været selvstændigt fra 1912. Største Delen af Sognebyen med Hovedgaarden laa i 1300'rne under Roskildebispens Borg Hjortholm[1], og Biskoppen besad Patronatsretten, som han 1341 overdrog til et Præbende i Roskilde Domkirke[2], formodentlig Værløse Præbende, som ved den »ny Universitetsfundats« 1571 blev henlagt til en teologisk Professors Underhold[3]. Kirken forblev under Universitetet, indtil den overgik til Selveje 1. Oktober 1934.

Kirken ligger sydligt i Byen, paa en ret høj Banke i det kuperede Terræn, og fra Bygningen er der smukt Udsyn, navnlig mod Syd og Vest. Kirkegaarden, der i 1800'rnes sidste Del blev udvidet mod Sydvest, er omgivet af senmiddelalderlige, hvidtede Munkestens Hegnsmure paa høj Kampestenssyld. Hovedportalen (Fig. 3) i Øst, med rundbuet Køreport og fladbuet Sidelaage, begge falsede, blev ombygget 1912 af moderne Munkesten. Bevaret er derimod en lille, fladrundbuet, falset Laage helt mod Vest i Nordmuren; den er endnu hængt med Nonnetagsten og har paa den ene Side udvendig en lille Cirkelblænding; en tilsvarende ses paa Østmurens indvendige Side, tæt Syd for Hovedindgangen.

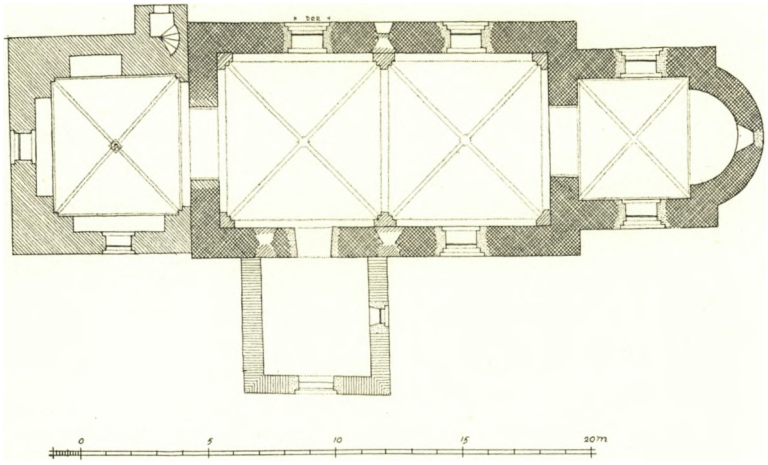

Fig. 2. Værløse. Plan. 1:300. Maalt af Charles Christensen 1921.

Bygningen bestaar af romansk Apsis, Kor og Skib, sengotisk Taarn i Vest samt Vaabenhus i Syd fra 1600'rne. Orienteringen er solret.

Den *romanske Bygning* er overvejende af *kløvet Kamp,* raat tildannet som smaa Kvadre, hyppigt dog af Form som Flager, af stærkt varierende Længde og alle lagt i jævne Skifter. I Apsis, Kor og Skib er der iblandet en Del *Fakse-kalk-Kvadre,* de to første Steder ordnet i Bælter, det sidste Sted kun sporadisk; det samme Materiale er anvendt i Bygningens Østhjørner, mens dens Vesthjørner og Enkeltheder er af *Kridtkvadre.* Bygningens tre oprindelige Taggavle er velbevarede, hovedsagelig murede af Kampestensflager. Apsis har i Øst haft et Rundvindue, der nu kun spores i det Ydre som en omsat Plet, men som i det Indre staar som Blænding; Korets Vinduer er helt forsvundet. Hver af Skibets Langmure, hvis romanske Højde er o. 4,55 m (Syd), har sikkert haft tre Vinduer, men kun det vestligste i Syd er bevaret i oprindelig Form; Midtvinduerne er udvidet (sml. ndf.), det nordre dog kun i Lysningen; alle tre Vinduer er tilmuret med Munkesten i Munkeskifte. Af de oprindelige Døre er den søndre stærkt udvidet; Norddøren markeres udvendig af enkelte Karmkvadre, der i hvert Tilfælde i Øst er noget forhuggede, og Dørbredden 1,35 m tyder da ogsaa paa en Udvidelse.

I det *Indre* staar den runde Triumfbue tykt overpudset, og dens hulkantede Kragbaand er muligvis kun trukne i Puds. Apsis har oprindelig Ilalvkuppelhvælv (Oversiden utilgængelig). Kor og Skib har haft flade Trælofter, hvis Bjælker laa oven paa Murkronen, hvortil Vægpudsen naar op.

I Korets Taggavl, o. 80 cm over Langmurenes Overkant, er der tværs gennem den 90 cm svære Mur et foroven rundet, forneden fladt Hul, og Aftryk i Mørtelen viser, at der her har ligget et Stykke Tømmer, sikkert udkraget mod Øst over Apsis, som Konsol for en Konge i det oprindelige Kegletag.

Fig. 3. Værløse. Kirkegaardsportal, nu ombygget (S. 632).

Ændringer og Tilføjelser. I senromansk eller unggotisk Tid blev Skibets Midtvinduer udvidet; Lysningsfalsene muredes af Kridtsten paa Højkant, og samtidig ændredes Lysningernes Form fra Rundbue til stejl Spidsbue. Sydvinduets Bue- og Karmsmige blev afmej slet, men saaledes at Stikkets runde Forløb bibeholdtes. Ændringerne er ældre end eller samtidig med Langvæggenes Kalkmalerier (sml. S. 636).

Formentlig i 1400'rnes første Del (sml. Kalkmalerier) falder en Byggeperiode, i hvilken Koret blev overhvælvet og Taarnet opført. *Korets Krydshvælv,* der har simple Halvstens Ribber, er indbygget i Væggene, og Kappernes svagt spidsbuede Forløb mod disse markeres af Rundstave; ingen Overribber, men Topkvadrat.

Taarnet er over en ikke fremspringende, men vistnok noget ommuret Syld af Kampesten (deraf nogle fra Skibets Vestgavl) opført af Munkesten i Munkeskifte. Taarnrummet aabner sig mod Skibet med en spidsbuet Arkade, som har Kragbaand med Rundstav under Hulkant, hvis Platte er bindig med Bueslagets Underside. I de tre andre Vægge er der meget dybe, brede og spidsbuede Spareblændinger, den nordre af Hensyn til Trappen forskudt mod Vest; hver af de to andre Blændinger omslutter spidsbuede, i Lysningerne omdannede Vinduer. Taarnrummets Hvælv, der er af samme Type som Ko-

rets, men langt rigere udformet, har kun Skjoldbue i Øst, til de andre Sider markeres de spidse Vægfelter af Rundstave. De Kvartsten brede Ribber løber ned paa Kridtstenskonsoller (Fig. 4), som bæres af Halvstens Hjørnefremspring. Konsollerne, der i Nørd forestiller skæggede Mandshoveder og i Syd Kvindehoveder, er navnlig for de to vestres Vedkommende udmærket skaaret. I Ribbekrydset findes et Topkvadrat af Kridt med cylindrisk Nedhæng, paa hvis Underside der i Relief er skaaret en seksoddet Stjerne. Trappehuset i Nord har en ufalset, fladbuet Underdør i spidsbuet Spejl. Umiddelbart her-] over er der et Savskifte, et almindeligt Skifte og et Skifte muret af runde Formsten med Halvstens Mellemrum; Muren afsluttes med Bloktandgesims. Trappen har rund Spindel, overvejende af Kridt, og Loft af udkragede Binderstik. En fladbuet Overdør fører ind til Mellemstokværket, som i Vest har et fladbuet Vindue, nu i ydre Murflugt delt af en svær Murpille; til Skibets Loft er der en uregelmæssigt brudt Aabning. Klokkestokværket har til hver Side to spidsbuede, falsede Glamhuller flankeret af Cirkelblændinger. Af Taggavlene har den østre syv stavværksdelte Høj blændinger, den midterste med rundbuet, de andre med spidsbuet Afslutning; Stavværket i Midtblændingen er afsluttet med Trappestik og i de øvrige med Spærstik, kronet af Rude. Vestgavlen har en tilsvarende, men simplere Dekoration, Højblændingerne er falsede, uden Midtstav, de midterste dog muligvis noget ændret foroven i ny Tid. Begge Gavle har syv ret stærkt ommurede Kamtakker med Savskifter.

V. H.1931

fig. 4. Værløse. Ribbekonsol (S. 635).

Skibets Krydshvælv er yngre end Korhvælvet og Taarnet og vel fra 1400'rnes sidste Del. De er af grovere Udformning, med stærkt puklede Kapper; de dobbeltfalsede Piller har to omkringløbende, forneden skraakantede Kragbaand, Ribberne er Halvstens og de spidse Gjord- og Skjoldbuer Helstens; helstensbrede Overribber med Trinsten.

Vaabenhuset, sikkert fra 1600'rne, er hovedsagelig af Munkesten i Krydsskifte, Vestmuren med Undtagelse af Hjørnet dog af raa Kamp. Gesimser, Gavl, Østvindue og Dør er nye.

1861 (Synsforretning) havde Koret to og Skibet tre fladbuede Vinduer i spidsbuet Spejl, vistnok fra henholdsvis 1854 og 1807 (Rgsk.). Paa samme Tid stod Murværket i de romanske Afsnit og Vaabenhuset rødmalet, Tagværkerne var hængt med Vingetegl, Taarnets dog med Bly, og Korets og Skibets Østgavle havde henholdsvis 11 og 17 teglhængte Kamtakker.

Kirken staar nu med afrensede Mure, Kor og Skib har store Rundvinduer af Kridt og Kamp og ligesom Apsis Konsolgesimser af Kridt. De nye Tagværker over Apsis og Kor er tækket med Bly, over Skib og Vaabenhus med Vingetegl, mens Taarnet har Skifertag.

KALKMALERIER

I Kirken afdækkedes 1911 senere atter overhvidtede romanske Kalkmalerier fra o. 1200, sikkert tilhørende Hjørlundegruppen, i Apsidehvælvingen og paa Korets Østvæg; over Hvælvene paa Skibets Langvægge er der endnu Rester af Malerier fra 1250—1300. Samtidig afdækkedes gotiske Kalkmalerirester paa Korhvælvet.

Malerierne fra o. 1200 var malet paa glat Puds med Enkeltheder (Glorier) modelleret i Stuk; i Apsishvælvingen saas Kristus i Mandorla, tronende paa et Højsæde, omgivet af Evangelisttegnene og ved hver Side to staaende Figurer, i Nord Maria og yderst en Figur, der i venstre Haand holdt en Stav med Knop ved den øvre Ende, rimeligvis en Ærkeengel. De to søndre Figurer har sandsynligvis forestillet Johannes og en Ærkeengel. Apsisbuen var indrammet af en smal Mæanderbort. Paa Apsisvæggen sporedes Rester vistnok af en Tæppedekoration. — Paa Korets Østvæg, Nord for Apsiden, saas Omrids af en Figur, over Hvælvet var derimod alt forsvundet.

Malerierne fra 1250—1300 paa Skibets Langvægge, over Hvælvene, er malet paa Hvidtekalk og har aldrig været overhvidtede; paa Sydsiden er dog kun svage Spor efterladt, men der synes at have været samme Inddeling som paa Nordsiden, hvor der er Arkader med Personer grupperet om det oprindelige Vindue. Øst for dette er Arkaden ved Hjælp af en malet Halvsøjle sat i organisk Forbindelse med Vinduet.

Af Dekorationerne — vel fra o. 1400—50 — paa Korhvælvet blev kun enkelte Rester fremdraget og atter overhvidtet. Skjoldbuerne var markeret med smalle Tovstave i rustrød, graablaa og hvid Farve, og paa Siderne løb tynde, blaagraa Baand; fra Issepunktet groede vistnok spinkle Træer, af hvilke en enkelt Stamme med Midtknop fremdroges.

Fig. 5. Værløse. Fylding fra †Altertavle (S. 637).

INVENTAR

Alterbordet er moderne, glat Panel.

†Alterklæde med Kappe, hvorpaa var broderet en forslidt Guldgaas og Dr. Wandalls[4] Vaaben, nævnt 1732 (Inventarium).

Altertavlen er et Maleri, Bebudelsen, en Kopi af Adam Mliller, i udskaaret Barokramme fra 1916 efter Tegning af Arkitekt Martin Borch; den har afløst en ny-gotisk Ramme.

†Altertavle (Fig. 5). Af en Altertavle fra 1625—50 er bevaret en Fylding, 33,5 x 104 cm, sikkert Postamentfeltet, en dygtigt skaaret, barokt maniereret Fremstilling af Nadveren. Indsat i en moderne Egetræsramme og ophængt paa Skibets Sydvæg.

Altersølv. Kalk (Fig. 6), sammensat af Dele fra forskellige Tider. Ældst er Knoppen, med flade, foldeværksagtige Hulstave, vistnok fra 1400'rne og svarende til Havdrup (Tune Hrd.); Fod og Skaft er fra o. 1550. Den lave, sekstungede Fod har over profileret Fodplade en høj Standkant med Siksakbaand og Treblade, der foroven begrænses af en Hulstav og forneden af en skraveret Rundstav; paa en af Tungerne er fastloddet en lille, støbt Krucifiksgruppe; det sekskantede Skaft har graverede Firblade og Stjerner. Bægeret er nyere. *Disken,* stemplet med Københavns Byvaaben 1712, har opadbøjet Kant og lille Cirkelkors; Mestermærke for Bendix Aagesen Lund 1706 (Olrik 57). *Oblatæske* 1672, oval, med graverede Versaler i Bladkrans paa Laaget: »Gud til Ære Menigheden til Tieniste foræret til Verløse Kirke Ao. 1672«; paa Siden, i en lignende Bladkrans: »Catrine Marine Raun« samt: »Gudsfryct med Nøjsomhed glæder mig i ald Fortred«. *Vinkande* fra 1862, stemplet: Hertz. *†Vinkande* af Tin, skænket af Professor Steenbuck[5], nævnt 1732 (Inventarium).

Sygekalk fra 1669 med sekstunget Fod og rund Knop, der paa Over- og Undersiden har seks Tunger; under Bunden graveret: »Anno 1669 patrono templi Mathia Fossio[6]« (»da M. F. var Kirkens tilsynsførende«). Samtidig *Disk*. Tilhørende *Vinflaske,* stemplet med Københavns Byvaaben 1694 og Mestermærke for Hans Nielsen Wolgast 1703 (Olrik 197). Et mindre *†Sølvbæger,* foræret af Margrethe Carstens Datter, nævnes i Synsforretningen 1861.

Alterstagerne er sikkert nyere, men gotisk profilerede, svarende til Roskilde Ny Vor Frue (S. 84).

Krucifiks af Bronze, efter Jerichaus Model, anskaffet 1854—55 (Rgsk.).

**Figur* af Malm, Limogesarbejde fra o. 1200, forestillende Apostelen Johannes, stammer fra en Alterkrucifiksgruppe eller et Bogbind. Den 15 cm høje Figur har Bog i venstre Haand og støtter den højre under Kinden; Kjortelen er lyseblaat, Kappen mørkeblaat emailleret; under Halsen og mellem Fødderne, der hviler paa et Fodstykke, ses et rundt Naglehul; den fandtes 1913 ved Gravning paa Kirkegaarden. I Nationalmuseet.

* *Salveæske* (Fig. 7) til Olie, middelalderlig, af Malm; trepasf ormet, med Rundstave i Buesammenstødene, indvendig delt i tre cylindriske Rum, af hvilke det forreste staar i Forbindelse med de to bageste ved et Hul nær Bunden; paa Laagets indvendige Side er over hvert af de tre Rum indridset et Bogstav: S, I og C, der angiver den Art Olie, Rummet har indeholdt: oleum sanctum (til Daab), oleum infirmorum (til Syge) og chrisma (til Indvielse af Personer og Genstande); Laaget, af hvilket et Stykke er bortbrudt, har foroven en Øsken til en Ring eller Kæde, som sikkert har baaret en Stift, der har tjent som Lukke. Fundet ved Pløjning; siden 1831 i Nationalmuseet.

†Messehagel fra 1689, af mørkerødt Fløjl med Krucifiks, nævnt 1732. 1784 anskaffedes en ny af rødt Fløjl med Guldgalloner (Inventarium).

Font, romansk, af Granit, af een Sten, Roskildetype. Kummen, Tvm. 76 cm, har Midtafløb, der fortsættes som en smal Rende ned ad Foden, som delvis er skjult i Gulvet[7].

Daabsfad af Kobber fra 1857, med Figurudsmykning, udført af Vieth efter Tegning af Frølich[8]. 1732 nævnes et stort †Tinfad og et †mindre af Messing, bekostet 1692 af Dr. Wandall (Inventarium).

Prædikestol i Barok fra o. 1630—50, sikkert københavnsk Arbejde. De fire Fags Storfelter indeholder Statuetter af de fire Evangelister med deres Tegn, staaende paa Konsoller med Diademhoveder og omgivet af barokke Arkader, hvis Pilastre er opløst i Bruskslyng, og som har store Englehoveder i Buevinklerne (Fig. 8 og 9). Paa Hjørnerne staar Dyde-Hermer, Tro, Haab, Kærlighed (med flammende Hjerte) (Fig. 9), Retfærdighed og Klogskab; deres varierende Skafter prydes af Bruskslyng, Masker, Diademhoveder og Drueklaser. Det svagt karnissvungne Postament smykkes af Bladslyng og Maske-

E. M. 1943

Fig. 6. Værløse. Alterkalk (S. 637).

Elswing 1946

Fig. 7. *Salveæske, nu i Nationalmuseet (S. 638).

ornamentik i ganske lavt Relief og har Løvehoveder paa Fremspringene; Frisens Krumknægte har Englehoveder. Underbygningen, paa ottekantet Fodstolpe, Opgangspanelet og Rygskjoldet er nyere. Himmelen, der er samtidig med Stolen, er sekssidet, med bruskede Nedhæng og Topstykker, der omfatter Englehoveder eller glatte, ovale Felter; Undersiden deles af paalagte Lister, og under det sekssidede Midtfelt svæver en Helligaandsdue. Stolen rensedes 1898—99 for brogede Farver og restaureredes; nu mørkbejdset.

Stolestader fra 1916, med moderne Renaissancegavle.

†Pulpitur opbyggedes næsten af nyt 1749 af Snedker Jens Christensen, da det sank i den ene Ende under Jubelfesten[9] (Rgsk.).

†Pengeblok af Eg, jernbeslaaet og med to Hængelaase, nævnt 1902.

Salmenummertavler. Af disse er to fra o. 1850 og har udsavet Topstykke, de øvrige er moderne Kopier.

Taarnur, med Aarstallet 1882 paa Skiven; 1820 stod et nyt Ur færdigt til Opsætning hos en Urmager i Lilleverløse, da Kirken havde manglet et Ur siden 1795 (Synsprotokol).

Klokker. 1) 1593, støbt af Borchart Quellichmeier. Versaler mellem Lliefriser: »Verbum Domini manet in æternum. Borchardt Gillegeter me fecit Anno 1593. Niels Ibsen oc Esbern Hansen i Koldekuld Kierckewerge oc Her [L]auridtz Nielsen Sogneprest til Werløse Kierche« Tvm. 104 cm. En Del af Mundingen er afslaaet.

2) 1615, støbt af Hartvig Quellichmeier. Versaler mellem Baand og Lliefrise: »Verbum Domini manet in æternum. Hartwig Qvellichmeier gos mich anno Domini 1615«. Tvm. 94 cm.

GRAVMINDER

†Epitafier. 1861 nævnes to sortmalede Trætavler med forgyldt Indskrift og to Blikplader med sort Indskrift, der alle hang i Koret (Synsforretning).

Gravsten. 1) O. 1682. Dorothea Pedersdatter Bircherod, død 1682; lagt af Hr. Torben Lauritsøn Winding, som døde Aaret efter. Ølandsk Kalksten, 153 x 99 cm, med fordybede Versaler i oval Laurbærkrans. Paa Korets Sydvæg.

2) O. 1685. Ædele Margrethe Spend, gift med Sognepræst Jens Pedersøn Bircherod, død i Barselseng 15. Aug. 1685, 17 Aar gl. Ølandsk Kalksten, 131 x 95 cm, med fordybede Versaler, Navnene med store Skønskriftsbogstaver, i oval Bladkrans; i Hjørnerne Tulipan og Solsikke. Paa Korets Nordvæg.

3) 1688. Sognepræst Peder Jensøn Bircherod og Hustru Kirsten Andersdaatter Stillinge, »forenede i en behagelig Død« og begravet samme Dag, 29. (iflg. Kirkebogen 26.) April 1673. Stenen er lagt 1688 af deres Sønner

Fig. 8. Værløse. Prædikestolsdetail (S. 638).

Fig. 9. Værløse. Prædikestolsdetail (S. 638).

Jens og Erich Pedersøn Bircherod. Ølandsk Kalksten, 155x90 cm, med fordybede Versaler. Paa Korets Sydvæg.

4) O. 1718. Jørgen Hansen Lesbierg, kgl. Skovrider i Københavns Amt, død 23. April 1709, 49 Aar gl., og Hustru Bodild Casparsdatter Lintener, død 12. April 1718, 58 Aar gl., samt to Sønner og en Datter. Gotlandsk Kalksten, 215 x 125 cm, med fordybede Versaler; under Indskriften et Relief af en Hjort, der forfølges af en Hund; i Hjørnerne Englehoveder. Paa Kirkegaarden.

5) O. 1797. Magister C. D. Friedenreich, dette Sogns Præst, født 28. Aug. 1728, død 14. April 1797. Sandsten, 100x62 cm, med fordybet Kursiv. I Vaabenhusets Gulv.

6) O. 1799. Johan Peter Nordenberg, Forvalter paa Københavns Amt, født 14. Jan. 1728, død 11. Nov. 1799. Randprofileret, ølandsk Kalksten, 157 x97 cm, med fordybede Versaler og i Hjørnerne indristede Cirkler. Rejst op ad Korets Nordvæg.

7) O. 1800. »Tvende elskede Sønner«, Carl Balthasar Lund, født 30. Juni

1773, død 11. Juni 1787, og Niels Andreas Lund, Borger og Urtekræmmer i København, født 2. Aug. 1771, død 20. Juli 1800, samt deres Forældre, Skovrider Christen Olsen Lund, død 3. Nov. 1801, 65 Aar gl., og Hustru Mette Birgitte født Horn, død 24. April 1829, 88 Aar gl. Randprofileret, ølandsk Kalksten, 187 x 122 cm, med fordybet, helt udslidt Kursiv. Foran Vaabenhusdøren.

8) O. 1806. Hr. Bundo Løndahl, Sognedegn i 22 Aar, født 10. Okt. 1745, død 1. Juni 1806 i sin Alders 61. Aar. Sandsten, 162x72 cm, med udslidt Kursiv; i Hjørnerne cementfyldte Huller, hvori der har siddet Marmorrosetter. I Vaabenhusets Gulv.

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskaber 1732—1824, 1838—92 (RA). — Synsprotokoller 1799—1839, 1840—79 (LA). — Synsforretning 1861 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen (Kalkmalerier), J. Løffler og M. Mackeprang 1902. Revideret af E. Moltke og C. G. Schultz 1943.

P. Nørlund og E. Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier. 1944. Katalog Nr. 10.

[1] S. R. D. VII, 59, sml. Københavns Lens Jordebog 1611 (RA). [2] Repertorium 1911. [3] H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III, 746. [4] Professor theol. Hans Wandall, død 1710, eller hans Søn Professor Joh. Fr. Wandall, død 1717. [5] Professor Christen Steenbuck, død 1665, eller hans Søn Professor theol. Hans Steenbuck, død 1740. [6] Professor Matthias Foss, senere Biskop i Aalborg. [7] Mackeprang: Døbefonte. 1941. S. 405. [8] F. Hendriksen: Lorenz Frølich. 1921. S. 283. [9] Den oldenborgske Kongeslægts 300 Aars Jub læum 1748.

Fig. 10. Værløse 1780.